

VÄGEN TILL FÅGLARNA

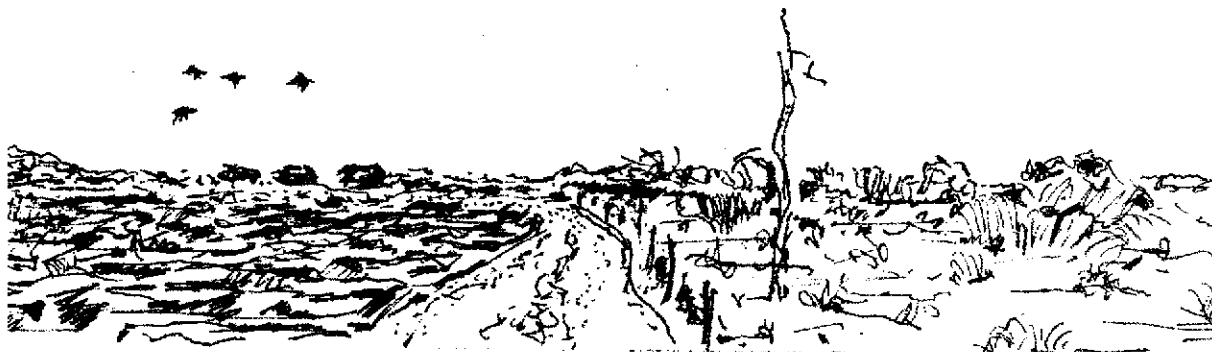
av

Erik Rosenberg

"Where to watch birds in Britain and Europe" heter en nyutkommen engelsk bok, som namnet antyder en vägvisare till fina fågelmarker. I den står under "Sweden" att läsa i översättning: "Från Örebro följ väg 207 femton km, tag av på den mindre vägen markerad Norrbyås 4. Från Norrbyås by fortsätt tre km till bron över Kvismare kanal. Det är god idé att gå upp på Öby kulle ...."

Framkommen hit, upplyses det, kan man skåda ut över två sänkta sjöar genomskurna av kanaler med en areal av 1 800 tunnland, ett "landskap som ter sig skönt för dem som älskar vassar och tallar". Så följer en uppräknig av fågelarter, som det finns utsikter att se vid olika årstider. Eftersom boken främst riktar sig till engelsk publik påpekas det också, att här finns utsikter att i omgivningen skåda ortolan, göktyta och bivråk.

I ett halvt sekel har jag följt fågellivet i Kvismaren. Redan vid mina första besök 1919 blev jag överväldigad: blå kärrhökar, bruna kärrhökar, rördrom, svanar och tranor! Jag skrev därom i tidningar och facktidsskrifter. Sverige hade fått en ny fågelsjö i klass med Tåkern och Hornborgarsjön. Redan 12 juni 1920 hedrade professor Einar Lönnberg, den världen över ryktbare zoologen, med besök. Jag visade honom två bon av blå kärrhök, ett i vassen utanför Hammar, ett annat bortåt Fiskinge till, i förbifarten också bruna kärrhökens bo, han fick beskåda en stor brushanelek nedanför Värsta, en väldig svärm krickdrakar, som samlats

Teckningar: Bo Svensson

för att rugga, och mycket annat, däribland en skymt av en fågel, som professorn och jag slutligen enades om måste ha varit en Limosa, fast arten fick lämnas därhän. Lönnberg tackade med orden: "Den mest givande fågelexkursjonen jag kan minnas mig varit med om. Vem hade trott att blå kärrhöken häckade annorstädes än i Lappland!" På mitt förslag att stanna till kvällen för att lyssna till rördrommen blev svaret: "Tyvärr räcker inte tiden till. Men rördrommen har jag hört i Donaudeltat!" Därpå avreste han i automobil, förd av dåvarande löjtnanten, nuvarande pensionerade överstelöjtnanten Vidar Egnell - still running strong i älgskogen! - till Segersjö, där middagsbordet väntade.

Följande år kom doktor Paul Rosenius upp från Malmö, angelägen om att få bilder av blå kärrhöken till sitt stora verk "Sveriges fåglar och fågelbon". Den fågeln hade han förgäves jagat i Sjaunjas myrvidder uppe i höga nordn. Inte bara den blå kärrhökens bo fick han ta bilder av utan några år senare också den mindre kärrhökens, i den vevan råkade jag nämligen på det första bo av den fågeln, som funnits i Sverige. (Parentetiskt skulle kanske nämnas att Paul Rosenius, läkare och mag-specialist, inte bara var känd som ornitolog utan också som kulturperson i vidare bemärkelse: Det var roligt att prata med denne "Sveriges förste akademiska socialist", få honom att berätta anekdoter om "De unge gubbarne" i Lund och om ryktbarheter som Bengt Lidforss, Axel Danielsson och Falstaff Fakir.)

Under mitt första decennium vid Kvismaren var jag tämligen ensam med fåglarna, de mer eller mindre celebra gästbesöken kunde räknas på fingrarna. Paul Rosenius skrev 1924 i sin bok "Min jakt med kamera" om fågellivet i Kvismaren att "det levdes mest förborgat" och skildrar sin mödosamma vandring ut i vasshavet i mitt sällskap. Berit Spong skrev på 30-talet i boken "Sju år i Närke" ett kapitel om Kvismaren. Hon fick se jordugglan och höra storspoven, men huvudintrycket vid hennes besök var en beklämmande ödslighet, att få ut något av det omskrivna fågellivet gick nog inte för gemene man och "...Rosenberg är nog ändå tämligen ensam om att vada i kärren och övernatta i ladorna här ute."

Men 1930 blev det annat av, det var som en epok bröt in; en hel rad ynglingar med natur och fåglar som livsintresse dök plötsligt upp. Örebroanknutna namn som Axel Adolfsson, Knut Borg, Holger Viberg och Gunnar Otterlind är några ur högen. Vetgiriga unga män från skilda håll i landet innfunno sig under säsongerna. Jag minns bl. a. en långbent student, som kom cyklande och hette Nils Linnman, och en fil. kand. från Uppsala, som hette Carl Fries.

Söndagen 18 maj 1941 klockan 6 f. m. rullade en mer än kilometerlång cykelkaravan, närmare bestämt 215 män, kvinnor och barn, från Teaterplan ut ur Örebro mot fågelsjön Tysslingen. Intresset för "frisksport" var visserligen stort i dessa beredskapstider, men den överväldigande stora uppslutningen till denna den första av fågelexkursioner för allmänheten var ändå en glad överraskning, som kort därefter gav impulsen att bilda Örebro biologiska förening.

Det var väl det stora intresset för fågellivet i Kvismaren, som kom den fastighetsmäklare, som hade hand om den smalspåriga Pålsbodabanans bortrationaliserade byggnaders försäljning, att erbjuda mig att köpa Kvismarens station. Det var en rejäl stuga, som förutom kontor och väntsal inrymde två bostadslägenheter och stod på halvtannat tunnlands tomt mitt ute i fågelmarken. Trots att man sänkte priset till 4 000 riksdaler blev det ingen affär av - var taga bröd i öknen?!

Händelsen i fråga föranledde till spaning efter någon annan möjlighet till ett fast tillhåll därute. Den på en idyllisk ekholme i avskilt läge nära Östra Kvismarens norra strand belägna stugan Ängfallet befanns stå öde och tom sedan sju år och mogen för rivning. Det var i grevens tid som Ornitologiska klubben vände sig till ägaren av Sörby säteri och fick hans välvilliga tillstånd att husera i den rymliga stugan. Klubben överlät dock omedelbart Ängfallet till skaran av tonåringar i Biologiska föreningen, som på ett berömvärd sätt rustade upp den ganska förfallna kåken. Nu är ängfallet en fågelstation, som förvärvats av en särskild stiftelse, och där bedrivs vetenskaplig forskning, inte minst inom det aktuella biocidområdet, och naturvård.

Intresset för Kvismaren som utflyktsmål har på senare tid stigit snabbt i höjden. Under veckohelgerna i vårflodstiden ser man mängder av parkerade bilar och kikärbeväpnat folk på Öby kulle, vid Hammarsbron, Västra kröken eller andra strategiska punkter. Bussar med alla möjliga länsbokstäver fyllda med exkurerande medlemmar i biolog- eller naturskyddsföreningar kan man ofta notera.

Och vad är det nu som alla dessa människor få se och uppleva? Jo, vid översvämnings tiden i april är det främst ansamlingen av vattenfåglar, både sjöns egna och rastande på resan mot norr, som visar sig öppet på fältens vattenspeglar. Ett halvt tusental eller mer av den nordskandinaviska skogsädgåsen ha här sin månadslånga vilo- och uppladdningsstation inför sista etappen till midnattssolens land. Flockar av sjungande sångsvanar äro alltid tillstädes i dessa dagar, likaså trumpetande tranor och mängder av änder. Storspovarna dra till sig uppmärksamheten, när de flöjta och jubeldrilla, så också viporna, när de

med trummande vingslag göra vändningar och kast i luften. Det är liv, sång, spel och rörelse överallt, på land, i luft och på vatten, men för många är det nog svårt att uppfatta annat än de allra största fåglarna och sådana som uppträda i stora ansamlingar. Till dem vill jag ge ett gott råd: Vänd er till någon av de här allestädes närvarande kikärbepäpnade pojkarna, de vet besked, många av dem, det kan jag försäkra, veta mer om fåglar i fält än vad professorer i zoologi visste för femtio år sedan. En sådan brukar inte vara nödbedd, i lyckliga fall kan han rent av vilja briljera med sina kunskaper. En dylik episod vid Kvismaren i april 1970 kan mycket väl tänkas ha utspelats så här:

--- Vad är det för en svarthuvad liten fågel som sitter och sjunger i busken därborta?

--- Det är en sävsparv, sådana finns det många här, fågelstationen brukar ringmärka bortåt tusentalet om året och återfynd om vintern rapporteras mest från södra Frankrike men också Italien.

--- Vad är det för vitbrokiga änder som ligger och dyker därute?

--- Det är knipor, de flesta skall uppåt Norrland, men tio par

eller så stannar kvar och häckar i holkar runt Fågelsjön och i ihåliga lindar på Sörön. Men se där, en blå kärrhök! Han rastar här på väg till Lappland, grabbarna sade att de sett tre stycken gamla hannar över östra sjön i morse.

--- Ja, nu ser jag honom, vad han är grann! Men bor inte den fågeln här i Kvismaren, det har jag bestämt läst någonstans?

--- Jo han häckade här förr, han lär rent av varit karaktärsfågeln, men stammen blev kvicksilverförgiftad och dog ut 1962. Den bruna kärrhöken var nära på att stryka med han med, men den fågeln jagar också mycket över sumpmarker, inte enbart över odlingsmarker som den blå, och fick därför inte så mycket kvicksilver i sig från åkersorkar och fältmöss. Nära däran var det dock, som fjäderanalyser klart visa, och förbudet på panogenbetning av utsäde 1966 räddade honom. Blå kärrhöken finns nu bara kvar i Lappland.

Den fiktive "pojken" nämnde vid observationen av knipor "Fågelsjön". Därmed äro vi inne på den högaktuella naturvården.

Kvismaren, de sjöbottnar, som blevo kvar efter Hjälmarsänknungen på 1880-talet, fann jag för femtio år sedan som igenvuxna träsk. Men det var ingalunda fråga om impediment ur lantushållningens synpunkt. Tvärtom! Starr- och gräsängarna runt sjön och fräkenmaderna längre ut skördades om eftersommaren ännu långt in på 20-talet, jag minns de stora gräsauktionerna vid Nynäs, Öknas och Hammars sjöland och hur bönderna gingo i fotsdjupt vatten och slog med liar och stackade och hojtade på oxarna framför skrindorna. Inte mindre var aktiviteten ute på Kvismaren vintertid. En januaridag 1921 gick jag över den tillfrusna östra sjön. Det vinlade av folk, som arbetade i sitt anletes svett i vassen att med korta liar och "skjutor" skära och bunta rör. Jag träffade en man, som gick ledig på den blanka isen som jag och sade sig vara bas för vasskampanjen. Han upplyste om att ungefär hundra man voro i far- ten, att de hade betalt per tjog buntade kärvar och att förtjänsten var bra och att markägaren också fick sin rundliga inkomst. Folket var från bygden, arbetslösa örebroskomakare hade varit här och frestat på, men de gav snart upp, "de va för stela i nyporna, de klara inte övre (ståltråds-) bandet nog kvickt", sade han skrattande. Han berättade också om bråk härute bland vasskärarna på sin tid. Det var en gång nästan krig mellan bönderna från Fiskinge och från Åsens by, de förra menade att gränsen gick i kanalen, men det var ju fel eftersom denna naturligtvis inte följde den gamla sockengränsen mellan Asker och Norrbyås, när den grävdes upp av "Skruven" ^{1/} för fyrtio år sedan.

^{1/} Ett mudderverk (reds. anm.)

Den skördade vassen gick till fabriken i Hidingsta, en livaktig industri med "16 vävstolar och en massa flickor". På min oroliga fråga, där vi stodo på en stor kal vasstubb, om hela sjön skulle barskrapas och dess följder fick jag det lugnande beskedet: "Titta på ruggen därborta, den är för kort och duger inte till reviteringsmattor, det är takvass och på sådan är det ingen efterfrågan i år och det finns takvass, det kan jag försäkra, så det räcker till edra kärnhökar!"

Vad jag inte begrep på tidigt tjugotal var att höskörd och vass-täkt var en nödvändig förutsättning för det rika fågellivet i Kvismaren, att det var vad man ett halvt sekel senare skulle kalla "naturvård". Jag fick erfara det fram på 30-talet, när det inte lönade sig längre att med handkraft skörda ängs- och madhöet och vassförädlingsfabriken slogs igen tillfölje förändrad byggnadsteknik. Gräs och vass fick vissna ned, det förra, särskilt fräken, sköljdes visserligen i land av vårfloden, men jättegrieten, den från Holland importerade foderväxten, bredde ut sig och den var "landbildande", kvar låg också vassen. Sothönsen, änderna och svanarna kunde inte längre som förr simma fritt i den spirande grönskan, t.o.m. vattenrallarna fingo för trångt i rördjungeln. Med ledsnad såg jag mitt fågelparadis i dubbel bemärkelse "avfolkas".

Det var inte bara sjön, som försämrades allt mer, det var också de kringliggande markerna, de gamla ängarna och maderna, som förvandlades till åker genom den stora sjösänkningen. Brukad mulljord sjunker någon centimeter om året, det är en naturlag, som man länge inte räknat med; efter ett halvsekel hade situationen börjat bli betänkelig i Kvismaredalen. Och våröversvämningarna blevo allt mäktigare.

På 1950-talet gjordes en provinvallning på östra sjöns norra sida, åt Sörby till. Den var för att trygga mot översvämning och utföll till belåtenhet för jordbruket. En tid efteråt lyckades naturskyddet tack vare välvilligt intresse från markägarna och med anslag från landstinget få till stånd en uppdämning av vattnet på den utanför liggande sjöbotten, med andra ord "Fågelsjön". Året var 1960. Fåglar strömmade dit så det var en lust att se. Svanarna behövde inte längre överge sina bon, som hänt tidigare, när vattnet sjönk undan, knipor som "pojken" nämnde kommo till, och inte nog med det, där etablerade sig stjärtänder och sällsynta snatteränder, flera arter av de fina mindre doppingarterna och den rara mindre sumphönan, rördrommen och roligast av allt kanske, en grågäsfamilj. Frånsett ett par tillfällen, när vattnet genom torra och missöden trutit, har Fågelsjön tjänat som ruggnings- och samlingsplats för gräsänder och krickor, som uppträtt i flockar på tusentalet.

Flera gånger under den gågna våren har jag fått förfrågningar från skilda håll i landet: Vad pågår i Kvismaren, skall också den förstöras? De har sett grävmaskiner därute och uppkastade muddermassor längs kanalen. Jag har försökt lugna dem med att förklara, att det var fråga om att rädda Kvismaredalens jordbruk och att detta var något som också låg i naturskyddets intresse. Genom kanalbreddning och invallningsbankar komma vårens översvämningar att stoppas och detta blir till skada för vårens flyttfåglar. Statsmakterna, regering och riksdag ha emellertid uppmärksamgjorts på detta. I Kungl. Maj:ts proposition nr 196 år 1962 om miljonanslaget till jordbruket heter det ordagrant på ett ställe: "De f. d. sjöarna Östra och Västra Kvismaren skall lämnas i det närmaste orörda. Härigenom erhålls möjlighet att tillgodose naturvårdsintresset. Inom en del av Östra Kvismaren har för övrigt 1960 uppförts låga vallar, som kan hålla kvar en mindre vattenspegel för fågellivet även sedan vårflödena sjunkit undan."

Det finns alltså svart på vitt på att Kvismarens fåglar kunna känna sig trygga för framtiden och att den naturintresserade allmänheten fortfarande skall kunna glädjas åt dem. Till detta kommer att sjön är upptagen på "Mar list" dvs. utgör en plats som av den internationella fågelskyddsunionen jämte ett antal liknande i Europa och Nordafrika, anses som livsviktig för vatten- och vadarfåglarna, som häcka i norden och tillbringa vintern i södern och måste ha viloställen under de flerhundra mila färderna över kontinenterna. Svenska regeringen har uppmanats att beakta detta.

Om allt går väl, om Kvismaren får status av naturreservat och blir föremål för hävd kommer den säkert inom kort bli våra trakters förnämsta utflyktsmål i vår tid.

